

ILM-FAN RIVOJLANISHINING TEMURIYLAR DAVLATCHILIK TARAQQIYOTIDAGI AHAMIYATI

Renessans ta'lim universiteti

"Ijtimoiy-siyosiy fanlar" kafedrası dotsenti, PhD

Jurakulov Jamol Komilovich

Toshkent shahar, tel: +99897 007 63 14.

E-mail: jurakulovjamol904@gmail.com

Renessans ta'lim universiteti

"Ijtimoiy-siyosiy fanlar" kafedrası dotsenti, PhD

Soxibova Lola Joniboyevna

Toshkent shahar, tel: +99888 307 17 57

E-mail: soxibovalola84@gmail.com

Annotasiya: Temuriylar davlati ilm-fan rivojlanishiga katta e'tibor bergan davlat bo'lib, bu rivojlanish davlatning taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Quyida ilm-fan rivojlanishining Temuriylar davlatchiligi taraqqiyotidagi ahamiyati haqida fikr muloxaza yuritamiz.

Kalit so'zlar: temuriylar davlatchiligi, xalqparvarlik, adolat, ilim-fan, haqiqat, odillik.

Abstract: The Timurid state was a state that paid great attention to the development of science, and this development directly influenced the development of the state. Below we will consider the importance of the development of science in the development of the Timurid statehood.

Keywords: Timurid statehood, patriotism, justice, science, truth, fairness.

Аннотация: Государство Тимуридов было государством, уделявшим большое внимание развитию науки, и это развитие оказало непосредственное влияние на развитие государства. Ниже мы рассмотрим значение развития науки в развитии Тимуридской государственности.

Ключевые слова: Тимуридская государственность, патриотизм, справедливость, наука, истина, справедливость.

Boshqacha aytganda, tarixnavislikning rivojlanib borishi va ularda jamiyat hayotining turli yo'nalishlari bo'yicha ma'lumotlarda o'z aksini topishi, o'zbek davlatchiligi boy taraqqiyot yo'liga ega bo'lib kelganini ko'rsatadi. Bundan tashqari dunyoga mashhur Kvint Kurtsiy Ruf, Gerodot kabi tarixchilar bilan birga o'rta asrlar tarixshunosligida sulolaviy tarixlarga bag'ishlangan asarlar ham buni tasdiqlaydi. Ammo davlatchilikni bosh manbai barcha davrlarda xalq hisoblangan. O'zbekiston

hududida tashkil topgan ilk davlatlar boshqa qabila va etnoslar birligi asosida vujudga keladi. Keyinchalik esa bu davlatlar siyosiy va iqtisodiy jihatdan zaifligi tufayli ular o'rnida siyosiy jihatdan ustunlikka ega bo'lgan markazlashgan davlatlar tashkil topa boshlaydi. Bu markazlashgan davlatlar siyosiy-iqtisodiy jihatdan kuchli bo'lganligi tufayligina uzoq muddat davomida boshqaruv va strategiyani saqlab tura olgan. Anashunday markazlashgan boshqaruvdagi davlatning yirik tuzulmasini Temuriylar bina bog'lashimiz mumkin.

Temuriylar davlatchiligi XIV-XV-asrlar Markaziy Osiyo tarixida muhim rol o'ynagan bir davr xisoblashadi dunyoning tarixchi olimlari. XIV-XV-asrlar bir qator siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar ro'y berganligini biz ko'plab tarix manbalaridan bilamiz. Temuriylar saltanati quyidagi jihatlari bilan Markaziy Osiyo xalqlarining rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqib qolmasdan dunyo tamadduni ilim-fanga katta ta'sirni ko'rsatdi. Bularni quydagicha izohlashimiz:

1. Siyosiy birlashuv jarayonida temuriylar davlatining tashkil topishi Markaziy Osiyo xalqlarining birlashishiga olib keldi. Bu esa mintaqada barqarorlikni ta'minladi hamda savdo-sotiqni rivojlantirdi. Siyosiy birlikning tashkil qilinishida Amir Temur tomonidan tashkil etilgan davlat, turli qabilalar va xalqlarni birlashtirib, kuchli markaziy hokimiyatga ega bo'ldi. Bu siyosiy birlik mintaqada barqarorlikni ta'minladi.

2. Savdo va iqtisodiyot sohada temuriylar davrida Ipak yo'li bo'yida joylashgan shaharlarda savdo faoliyati keskin oshdi. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlar savdo markazlariga aylandi, bu esa mamlakatdagi axolining va davlatning iqtisodiy salohiyatini o'sishga olib keldi. Iqtisodiy rivojlanish jarayonining Temuriylar davrida savdo yo'llarining rivojlanishi, ayniqsa Ipak yo'li orqali, iqtisodiy o'sishga olib keldi, bu esa Samarqand, Buxoro va Xiva kabi shaharlarni savdo markazlariga aylantirdi, bu esa hunarmandchilik va savdoni rivojlantirdi.

3. Madaniyat va san'at sohasida esa temuriylar davrida madaniyat va san'at rivojlanishi yangi bir bosqichga ko'tarildi. Arxitektura, adabiyot, musiqasi va boshqa san'at turlari gullab-yashnadi. Amir Temur va uning avlodlari ko'plab me'moriy obidalarni yaratdilar, masalan, Registon maydoni, Shahi-Zinda kabi tarixiy obidalar shular jumlasidandir.

4. Ilm-fanning rivojlanishi. Bu davrda ilm-fan ham ko'plab sohalar kabi rivojlandi. Jumladan astronomiya, matematika va tibbiyot sohalarida muhim yutuqlarga erishdi. Ulug'bek tomonidan bino qilingan astronomik observatoriyasi bunga misol bo'la oladi. Temuriylar davlatida diniy bag'rikenglik siyosatini yuritdilar, bu esa turli etnik va diniy guruhlarining birga yashashiga imkon berdi.

Axolining ijtimoiy tuzilmasida ham temuriylar davrida o'zgarishlar yuz berdi. Askarlar, hunarmandlar va dehqonlar o'rtasidagi munosabatlar rivojlandi, bu esa

ijtimoiy barqarorlikni ta'minladi. Umuman olganda, Temuriylar davlatchiligi Markaziy Osiyo xalqlarining tarixida muhim bir bosqich bo'lib, ularning madaniy, iqtisodiy va siyosiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgani barcha tarixshunoslar etirof etishadi.

Temuriylar davlatchiligining taraqqiyoti bir qator omillar bilan bog'liq bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Harbiy kuch Temuriylar kuchli harbiy kuchga ega edilar, bu esa ularning hududlarini kengaytirishiga va raqiblarini mag'lub etishiga imkon berdi. Harbiy muvaffaqiyatlar davlatning mustahkamlanishiga olib keldi.

2. Temuriylar merosi nafaqat Markaziy Osiyo, balki butun musulmon dunyosida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Ularning madaniyati va ilm-fan yutuqlari keyingi avlodlarga ta'sir ko'rsatdi. Umuman olganda, Temuriylar davlatchiligi o'zining siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti bilan Markaziy Osiyo tarixida muhim rol ni bajarib qolmasdan dunyo xaritasida ulkan davlat tuzildi.

Temuriylar davlatchiligi taraqqiyotida ilm-fan jabhasida Markaziy Osiyo xalqlarining rivojlanishidagi muhim omillar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin. Savdo yo'llari, ipak yo'li va boshqa savdo yo'llarining o'zaro bog'lanishi mintaqada iqtisodiy faoliyatni kuchaytirdi. Savdo, madaniyat va ilm-fan almashinuvi uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Turli xalqlar va qabilalar o'rtasida siyosiy birlashmalar, masalan, Temuriylar davrida, barqarorlik va rivojlanishga yordam berdi. Kuchli markaziy hokimiyat davlatni mustahkamladi. Madaniy almashinuv natijasida Markaziy Osiyo turli madaniyatlarning kesishgan joyi bo'lib, bu erda turli xalqlar o'rtasida madaniy almashinuv rivojlandi. Bu adabiyot, san'at va ilm-fanda yangi g'oyalar paydo bo'lishiga olib keldi. Qishloq xo'jaligi va sug'orish tizimlarining rivoji aholi turmush darajasini oshirdi. Qishloq xo'jalik mahsulotlari savdosi iqtisodiy o'sishni ta'minladi. Ta'lim va ilm-fan ta'lim muassasalari va ilmiy tadqiqotlar rivojlanishi, masalan, Ulug'bekning ilmiy astronomik observatoriyasi, mintaqada ilm-fan va madaniyatning yuksalishiga ulkan hissa qo'shdi.

Mintaqaning tabiiy resurslari, jumladan, yer va suv manbalari, iqtisodiy rivojlanish uchun muhim ahamiyatga ega edi. Bu omillar Temuriylar davlatchiligida va Markaziy Osiyo xalqlarining tarixiy rivojlanishida muhim rol o'ynadi va ularning madaniyati, iqtisodiyoti va ijtimoiy hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Temuriylar davlatchiligi O'rta Osiyo tarixida katta iz qoldirdi. Ularning madaniyati, san'ati va ilm-fan yutuqlari keyingi avlodlarga o'tdi va bugungi kunda ham ahamiyatini yo'qotmagan. Temuriylar davlatchiligi O'rta Osiyo tarixida muhim sahifani tashkil etadi va uning merosi hozirgi kunda ham o'rganilmoqda.

Temuriylar davlati ta'lim va ilm-fan sohasida o'ziga xos yutuqlar va rivojlanishlarga ega bo'lgan davrdir. Bu davrda ilm-fan, madaniyat va ta'lim tizimi bir necha muhim jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Ta'lim tizimidagi madrasalar: Temuriylar davrida ko'plab madrasa va ta'lim muassasalari qurildi. Samarqand, Buxoro va boshqa shaharlar ilm-fan markazlariga aylandi. Ulug'bek madrasasi bu davrning eng mashhur ta'lim muassasalaridan biri bo'lib, u yerda ko'plab olimlar va talabalarning faoliyati amalga oshirildi.

2. Ilm-fan rivoji deganda bizni ko'z o'ngimizga Astronomiya keladi albatta, Ulug'bek astronomiyasi bilan mashhur bo'lib, u o'z asarida yulduzlarning joylashuvi va harakatini aniq o'lchashga erishdi. Uning "Zij-i Ulugh Beg" asari o'z zamonida eng muhim astronomik asarlardan biri hisoblanadi. Matematika sohasida ham Temuriylar davrida rivojlandi. Matematiklar algebra va geometriya sohalarida muhim ishlar olib bordilar. Tibbiyot sohasida ham yutuqlar bo'ldi. Temuriylar davrida tibbiyot fanlari rivojlanib, ko'plab tibbiy asarlar yozildi. Adabiyot va San'at ham Temuriylar davrida ayniqsa adabiyot yuksak darjada rivojlandi.

Ko'plab shoirlar va yozuvchilar o'z ijodlari bilan tanildilar. Alisher Navoiy kabi buyuk shoirlar shu davrda yashagan. San'at, xususan, musiqiy va tasviriy san'at ham rivojlandi. Temuriylar davrida miniatyura san'ati va boshqa san'at turlari o'zining gullab-yashnagan davrini boshidan kechirdi. Temuriylar davlati turli millat va din vakillariga bag'rikenglik ko'rsatdi, bu esa ilm-fan va madaniyatning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Ilmiy muloqot Temuriylar davrida Sharq va G'arb o'rtasidagi ilmiy aloqalar kuchayib, ko'plab g'arbdan kelgan ilmiy asarlar o'rganilib, tarjima qilindi.

Shundan kelib chiqqan holda XIV asrning 60-yillarida Mavorounnahrda hukm surgan nixoyatda og'ir siyosiy va iqtisodiy vaziyat mamlakatni birlashtirib, kuchli bir davlat tashkil etishni talab qilmoqda edi. Amir Temur o'z davrining bunday talabini yaxshi tushungan va u shuning uchun ham bor e'tiborini Mavorounnahrda markazlashgan davlat tuzishga qaratgan. Amir Temur o'z siyosatining g'oyaviy asosini tashkil etishda o'zbek xalqining tarixiy ildizlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan turk ulusini birlashtirish maqsadiga tayandi. Bunda u xalqni birlashtirish uchun yagona e'tiqodga birlashtirish lozimligin tushungan edi. Yagona e'tiqod manbaini shakllantirish Markaziy Osiyoda islom dinining rolini oshirish, tasavvuf tariqati vakillariga tolerant munosabatda bo'lish asosida qurilgan edi. Boshqa tomondan ushbu davrda tasavvufning naqshbandiya suluki yetakchi xarakter kasb etib, unda mehnatga, insonga bo'lgan ratsional munosabat, boshqa suluk, mazhab, din vakillariga tolerant kayfiyat ijtimoiy- siyosiy hayotda vaqt o'tib uyg'onish davri hodisasining shakllanishiga olib keldi: "So'fiylik g'oyalari ushbu davr ijtimoiy tafakkuriga ulkan ta'sir ko'rsatgan. Ulardan mavjud jamiyatning o'tkir ijtimoiy

ziddiyatlarini hal etishda foydalanilgan. Bularning hammasini O'rta Osiyo jamiyatining keng qatlamlarini qamrab olgan keng harakatlariga qiyos etish mumkin. Bu jarayon XV asrning ikkinchi yarmida Movarounnahr jamiyatida naqshbandiya suluki va uning mashhur arbobi Xoja Ahror yetakchi mavqega ega bo'lganda o'z cho'qqisiga ko'tarilgan." Bunday yuksak va mashaqqatli maqsadni amalga oshirishda Amir Temur ruhoniylar, harbiylar, savdogar va shahar hunarmandlariga tabaqalariga tayanib ish tutgan. Bundan tashqari u turk, arab, va eronliklar tarixini chuqur bilgan va amaliy jihatdan foyda keltira oladigan har qanday bilimlarni qadrlagan. U davlat ishlari uchun hamma narsaning foydali tomonlarini olishga harakat qilgan hamda davlat ahamiyatiga ega bo'lgan har bir masalani hal etishda shu sohaning bilimdonlari va ulamolari bilan maslahatlashgan. Yuqorida takidlaganimizdek Temuriylar davlatida ilm-fan yuksalishida jamiyatning barcha sohalariga alohida e'tibor qaratilib barcha ishlarda ilmiylik asosida hal qilinganiga, oqilona siyosat yuritilib barcha ishlar munoza kelishuv yo'lidan borganini bugun tarixni qayta o'rganib yangi jihatlari ochib bermoqda zamonamiz tarixshunos olimlarimiz.

Temuriylar davlati ta'lim va ilm-fan sohasida katta yutuqlarga erishdi, bu esa O'rta Osiyo madaniyatining rivojlanishida muhim rol o'ynadi. Temuriylar davlati ilm-fanni davlat siyosatining muhim qismi sifatida ko'rib chiqardi. Ular olimlarni rag'batlantirish, ularga imtiyozlar berish va ularning ishlarini qo'llab-quvvatlashga katta e'tibor berishdi. Ilm-fanning rivojlanishi davlatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Bu davlatning obro'sini oshirdi, xalqaro aloqalarni mustahkamladi va iqtisodiyotni rivojlantirishga yordam berdi. Temuriylarning ilm-fanga qo'shgan hissalariga bugungi kunda ham qadrlanadi va o'rganiladi. Xulosa qilib aytganda, Temuriylar davlatida ilm-fan rivojlanishiga katta e'tibor bergan davlat bo'lib, bu rivojlanish jarayonida davlatning taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Ilm-fanning rivojlanishi davlatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi va keyingi avlodlar uchun muhim meros bo'lib qoldi.

ADABIYOTLAR:

1. O'ljayeva Sh., Hasanov R., Musayev O. O'zbekistonning eng yangi tarixi. O'quv qo'llanma. –Toshkent: Fan va texnologiyalar nashiriyot-matbaa uyi, 2021. 421-bet.
2. Oblamurodov N., Tolipov F. O'zbekiston tarixi. Darslik. -Toshkent: "Iqtisod - Moliya", 2022. 552-bet
3. Oblamurodov N., Tolipov F. O'zbekistonning eng yangi tarixi. Darslik. -Toshkent: "Iqtisod -Moliya", 2022. 412-bet.
4. Murtazayeva va boshqalar. O'zbekistonning eng yangi tarixi. Darslik. -Toshkent: O'zMU, 2021. 232-bet.

5. <https://president.uz/oz/lists/view/6637>
6. <http://360.vrmuseum.uz/museum1/>, <http://360.vrmuseum.uz/museum2/>
7. <http://360.vrmuseum.uz/museum3/>, <http://360.vrmuseum.uz/museum4/>
8. <http://360.vrmuseum.uz/museum5/>, <http://360.vrmuseum.uz/museum6/>
9. <http://360.vrmuseum.uz/museum7/>, <http://360.vrmuseum.uz/museum17/>